

עדו קוד

המערך המדיני
בשפלת יהודה
בתקופת הברזל א-ב I
(800-1150 לפסה"נ)

המערך המדיני בשפלת יהודה בתקופת הברזל א-ב (800-1150 לפסה"נ)

הקדמה

משחר המחקר התבסס השחזור ההיסטורי של ראשית אחיזתה של ממלכת יהודה בשפלה ושל יחסיה עם הממלכות הפלשתיות על התיאור המקראי ועל הממצא הארכאולוגי שפורש לאור תיאור זה. לפי שחזור זה, הממלכה המאוחדת הקימה במאה העשירית לפסה"נ את ערי המנהל שלה בבית-שמש ובלכיש, ובכך סיפחה את השפלה לתחומה, שגבל בתחומי שליטתם של הפלשתים.¹ תיארוך זה של סיפוח השפלה הוביל לשחזורים מורכבים של תחרות בין ממלכת יהודה לבין הפלשתים על ההגמוניה באזור החל מהמאה העשירית לפסה"נ ועד שלהי ימי הבית הראשון.²

בשער המאמר:
תל צפית, המזוהה
עם העיר גת הקדומה
(צילום: ד"ר אדיב גל,
יחידת סקרי טבע ונוף,
מכון דש"א)

מאמר זה הוא חלק מעבודת הדוקטור שאני כותב בהנחייתם של פרופ' נדב נאמן ופרופ' עודד ליפשיץ באוניברסיטת תל-אביב. טיוטה ראשונה הועגה במושב 'עולמם של הפלשתים' במפגש השנתי של American Schools of Oriental Research באטלנטה, ארצות-הברית, בנובמבר 2010. אני מבקש להודות לפרופ' נאמן, פרופ' ליפשיץ, פרופ' ישראל פינקלשטיין, עומר סרגי, קרן רוז ושרילי בן-דור אביאן על הערותיהם המועילות. עם זאת יש להדגיש שכל הכתוב להלן משקף את דעתי בלבד.

- 1 W.F. Albright, 'The Excavations of Tell Beit-Mirsim III: The Iron Age', *AASOR*, 21-22 (1943), pp. 21-22; O. Tufnell, *Lachish (Tell ed-Duweir)*, III: *The Iron Age*, London 1953, pp. 53-54; G.E. Wright, 'The Archaeology of Palestine', idem (ed.), *The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of William Foxwell Albright*, Garden City 1965, pp. 117-119; Y. Aharoni, *Lachish, V: The Sanctuary and Residency*, Tel-Aviv 1975, p. 45; W.G. Dever, 'Late Bronze Age and Solomonic Defenses at Gezer: New Evidence', *BASOR*, 262 (1986), p. 33, n. 35; I. Singer, 'The Political Organization of Philistia in Iron Age I', A. Biran & J. Aviram (eds.), *Biblical Archaeology Today: 1990 Supplement*, Jerusalem 1993, pp. 132-141; C.S. Ehrlich, *The Philistines in Transition: A History from ca. 1000-730 B.C.E.*, Leiden 1996; W.M. Schniedewind, 'The Geopolitical History of Philistine Gath', *BASOR*, 309 (1998), pp. 69-77; A. Mazar & N. Panitz-Cohen, *Timnah (Tel Batash)*, II: *The Finds from the First Millennium BCE - Text* (Qedem 42), Jerusalem 2001, p. 275; R.E. Tappy, 'East of Ashkelon: The Setting and Settling of the Judean Lowlands in the Iron Age IIa', J.D. Schloen (ed.), *Exploring the Longue Durée: Essays in Honor of Lawrence E. Stager*, Winona Lake 2009, pp. 456-459; Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'The Early Israelite Monarchy in the Sorek Valley: Tel Beth-Shemesh and Tel Batash (Timnah) in the 10th and 9th Centuries BCE', A.M. Maeir & P. de Miroschedji (eds.), *'I Will Speak the Riddles of Ancient Times': Archaeological and Historical Studies in Honor of Amihai Mazar on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, II, Winona Lake 2006, pp. 407-427; idem, 'The Archaeology of Border Communities: Renewed Excavations at Tel Beth-Shemesh, Part 1: The Iron Age', *NEA*, 72, 3 (2009), pp. 114-142; A. Mazar, 'From 1200 to 850 B.C.E.: Remarks on Some Selected Archaeological Issues', L.L. Grabbe (ed.), *Israel in Transition: From Late Bronze II to Iron Age IIa (c. 1250-850 BCE)*, New York & London, p. 107
- 2 P. Machinist, 'Biblical Traditions: The Philistines and Israelite History', E.D. Oren (ed.), *The Sea People and Their World: A Reassessment* (University Museum Monograph, 108), Philadelphia 2000, pp. 56-57; A. Zukerman & I. Shai, "'The Royal City of the Philistines" in the "Azekah Inscription" and the History of Gath in the Eighth Century BCE', *UF*, 38 (2008), p. 538; A. Faust & J. Lev-Tov, 'The Contribution of Philistine Identity: Ethnic Dynamic in Twelfth to Tenth Century Philistia', *OJA*, 30 (2011), pp. 24-25

ערעור ראשון על תפיסה זו הציג דוד אוסישקין: הוא הראה שהמרכז המנהלי בלכיש הוקם בשכבה IV ולא בשכבה V כפי שהיה מקובל להניח, ותיארך את הקמתו למחצית הראשונה של המאה התשיעית לפסה"נ.³ את התפנית במחקר חולל נדב נאמן, שעמד על העדויות המקראיות

לחשיבותה של גת ולעליונותה עד חורבנה בידי חזאל מלך המשק. תיאור חשיבותה של גת כאחת הערים המרכזיות בלונט (שוות ערך לחמת וכלנה; עמוס ו, ב) ותיאור חורבנה בשלהי המאה התשיעית לפסה"נ (מלכים ב יב, יח) מלמדים לדבריו על מעמדה הבכיר בארץ-ישראל.⁴ תימוכין לדעה זו נחשפו בחפירות הארכאולוגיות המחודשות בתל צפית, המזוהה עם גת – בעדויות על עצמתה של העיר בתקופת הברזל ב (המחצית השנייה של המאה העשירית והמאה התשיעית לפסה"נ) ועל חורבנה בשליש האחרון של המאה התשיעית לפסה"נ.⁵ עדויות אלה לחשיבותה של גת עד חורבנה היו הבסיס להצעתם של אלכסנדר פנטלקין וישראל פינקלשטיין שיהודה התפשטה לשפלה רק לאחר היעלמותה של גת מהמפה הפוליטית.⁶

לאור התפתחויות אלה במחקר ההיסטורי של שפלת יהודה אני מבקש לבחון במאמר זה את המציאות הגאוגרפית בשפלה משלהי תקופת הברונזה

פך פלשתי
מעוטר בעיטורים
אופייניים, תקופת
הברזל א, תל צפית
(באדיבות פרופ' אהרן
מאיר)

- 3 D. Ussishkin, 'A Synopsis of the Stratigraphical, Chronological and Historical Issues', idem (ed.), *The Renewed Archaeological Excavation at Lachish (1973-1994)* (MSIATAU, 22), Tel-Aviv 2004, pp. 79-82.
- I. Finkelstein, 'The Rise of Jerusalem and Judah: The Missing Link', *Levant*, 33 (2001), p. 111.
- 4 N. Na'aman, 'Sources and Composition in the History of David', V. Fritz and P. Davies (eds.), *The Origins of the Ancient Israelite State* (JSOTSup, 148), Sheffield 1996, pp. 176-178; idem, 'In Search of Reality behind the Account of David's Wars with Israel's Neighbors', *IEJ*, 52 (2002), pp. 210-212.
- 5 A. Maeir, 'The Philistine Culture in Transformation: A Current Perspective Based on the Results of the First Seasons of Excavations at Tell eš-Šāfi/Gath', idem & E. Baruch (eds.), *Settlement, Civilization and Culture: Proceedings of the Conference in Memory of David Alon*, Ramat-Gan 2001, pp. 114, 121-126; idem, 'The Historical Background and Dating of Amos VI 2: An Archaeological Perspective from Tell eš-Šāfi/Gath', *VT*, 54 (2004), pp. 319-334; idem, 'Zafit, Tel', *NEAEHL*, p. 2079; idem & J. Uziel, 'A Tale of the Tells: A Comparative Perspective on Tel Miqne-Ekron and Tell eš-Šāfi/Gath in Light of Recent Archaeological Research', W. Crawford et al. (eds.), *'Up to the Gates of Ekron': Essays on the Archaeology and History of the Eastern Mediterranean in Honor of Seymour Gitin*, Jerusalem 2007, pp. 29-42.
- 6 A. Fantalkin & I. Finkelstein, 'The Shoshenq Campaign and the 8th-Century-BCE Earthquake – More on the A. Fantalkin, *Archaeology and History of the South in the Iron Age I-IIA*', *TA*, 33 (2006), pp. 18-41.
- 'The Appearance of Rock-Cut Bench Tombs in Iron Age Judah as a Reflection of State Formation', idem & A. Yasur-Landau (eds.), *Bene Israel: Studies in the Archaeology of Israel and the Levant during the Bronze and Iron Ages in Honor of Israel Finkelstein*, Leiden 2008, pp. 7-44; I. Finkelstein, B. Sass & L. Singer-Avitz, 'Writing in Iron Age IIA in Philistia in the Light of the Tel Zayit/Zeta Abecedarly', *ZDPV*, 124 (2008), pp. 1-14; Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'Close Yet Apart: Diverse Cultural Dynamic at Iron Age Beth-Shemesh and Lachish', I. Finkelstein & N. Na'aman (eds.), *The Fire Signals of Lachish: Studies in the Archaeology and History of Israel in the Late Bronze, Iron Age, and Persian period in Honor of David Ussishkin*, Winona Lake 2011, pp. 33-53.

המאוחרת ועד תקופת הברזל ב¹; אנסה לגבש תמונה היסטורית עצמאית ובלתי תלויה במקורות המקראיים. אבסס תמונה זו על פרשנות של ממצאים ארכאולוגיים מחפירות ומסקרים במישור החוף הדרומי, בהר יהודה ובשפלה – סקרים שמהווים יסוד להבנת מערך היישוב בתקופות השונות⁷ – ועל מקורות היסטוריים שמאירים את קורותיה של השפלה בפרקי זמן נתונים. המקור ההיסטורי החשוב והמשמעותי לענייני הוא מכתבי עמארנה, שתואר בהם פרק זמן קצר משלהי תקופת הברונזה המאוחרת (1360–1335 לפסה"נ), ושעיקר תרומתם למחקר בשחזור מערך ערי הממלכה בתקופה זו. אך מאחר שהמציאות הטופוגרפית היא שהגדירה לרוב את תחומיהן של ערי הממלכה, המציאות הפוליטית של מערך ערי ממלכה שתוארה במכתבי עמארנה נטועה עמוק במרחב הגאוגרפי של ארץ-ישראל, והתקיימה ככל הנראה לאורך זמן⁸. לפיכך חוקרים משתמשים במכתבים אלה לשחזורים גאוגרפיים ארוכי טווח.

אחד העקרונות של שחזורים אלה הוא מבט ארוך טווח (longue durée), הבוחן את מחזוריותם של תהליכים במרחב גאוגרפי נרחב. בחינה זו החלה כבר בשנות העשרים של המאה העשרים, כאשר האסכולה הגרמנית במחקר הגאוגרפי-היסטורי של הארץ, ובראשה אלברכט אלט, ניתחה את התהליכים ההיסטוריים בארץ לאורך ציר הזמן בפרספקטיבה רחבה⁹. בדומה לכך המבט ארוך הטווח, המבוסס על שיטתו של פרנץ ברודל, בוחן שינויים היסטוריים ארוכים על רקע הסובב הגאוגרפי-האקטואלי¹⁰. מרבית המחקרים החדשים על ארץ-ישראל שנעשו בעשורים האחרונים הושפעו מגישה זו, ויש בהם דיון מתודולוגי בנושא ולצדו התחקות אחר תהליכים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים¹¹.

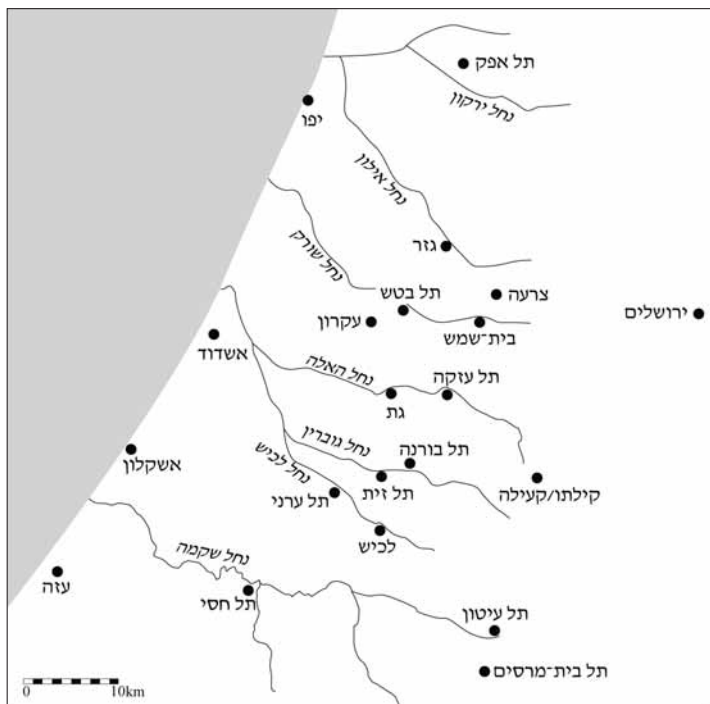
7 לסקר במישור החוף ראו: א' שביט, 'מערכים יישוביים במישור החוף הדרומי של ארץ-ישראל בתקופת הברזל ב', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ג; לסקר בהר יהודה ראו: א' עופר, 'הרי-יהודה בתקופת המקרא', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ג; לסקר בשפלת יהודה ראו: דגן (לעיל, הערה 1); הנ"ל, 'מפת לכיש (98) (סקר ארכיאולוגי של ישראל)', ירושלים תשנ"ב; הנ"ל, 'שפלת יהודה בתקופת המלוכה לאור החפירות והסקר הארכיאולוגי', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ב; Y. Dagan, 'Result of the Survey: Settlement Patterns in the Lachish Region', אוסישקין (לעיל, הערה 3), עמ' 1672–2690. אמנם דגן דן פעמים מספר במשך האורך בשפלה, אך בכל שחזוריו שילב את המקרא ללא כל ביקורתיות, ובכך נפגם הדיון ההיסטורי.

8 N. Na'aman, 'The Shephelah according to the Amarna Letters', פינאקלשטיין ונאמן (לעיל, הערה 6), עמ' 281–300.
9 כבר אלט הגדיר את עיקריה של שיטה זו: 'סדרי חיים המעוגנים בקרקע הארץ מראים בהיסטוריה, בכל מקום, משך חיים ארוך מאוד [...] טוב תעשה על כן החקירה הטריטוריאלית-ההיסטורית אם תשקיף במידע על פרקי זמן ארוכים ככל האפשר, וכך תוכל להכיר ברציפות הנמשכת ובתמורות הדינמיות החלות במשך הזמן במערך הטריטוריאל של התחום האמור'. ראו: A. Alt, 'Die Landnahme der Israeliten in Palästina', idem, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, I, München 1950, p. 92. וראו התרגום אצל: נ' נאמן, 'מערך ערי הממלכה הכנעניות בתקופת הברונזה המאוחרת ונחלות שבטי ישראל', תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 482–483.

10 F. Braudel, *On History*, trans. S. Matthews, London 1980, pp. 25–54; idem, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, trans. S. Reynolds, New York 1972; I.R. Hodder, 'The Contribution of the Long Term', idem (ed.), *Archaeology as Long Term History*, Cambridge 1987, pp. 1–8.

11 ש' בונימוביץ, תהליכים תרבותיים ותמורות חברתיות-פוליטיות בהר המרכזי של ארץ-ישראל ערב ההתנחלות הישראלית, נ' נאמן וי' פינאקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה, ירושלים תש"ן, עמ' 257–283; נאמן (לעיל, הערה 9); N. Na'aman, 'Canaanite Jerusalem and Its Central Hill Country Neighbors in the Second Millennium B.C.E.', *UF*, 24 (1992), pp. 275–291; idem, 'The Contribution of the Amarna Letters to the Debate on Jerusalem's Political Position in the Tenth Century B.C.E.', *BASOR*, 304 (1996), pp. 17–27; I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem 1988; idem, 'The Last Labayu: King Saul and the Expansion of the First

שחזור היסטורי של קורות השפלה בתקופת הברזל א-ב (1150-800 לפסה"נ) על יסוד בחינה של הנתונים הארכאולוגיים והתיאורים המקראיים במבט ארוך טווח – ובמנותק מהקונצפציות המקובלות שמבוססות על הפרשנות המסורתית של התיאור המקראי – מעלה תמונה היסטורית חלופית לזו שהייתה מקובלת במחקר בעבר.

שלב ראשון: ערי הממלכה בתקופת הברונזה המאוחרת

ממכתבי עמארנה עולה שהשפלה, חבל ארץ פורה ומרובה אוכלוסין, נשלטה ברובה על ידי שלוש ערי ממלכה מרכזיות: גזר, גת ולכיש.¹² ייתכן שלצד ממלכות אלה היו ממלכות משנה קטנות, כמו בית-שמש או אשדוד, אך הדבר נתון במחלוקת.¹³ כל הממלכות בשפלה ניהלו את ענייניהן בחסות המרכז המצרי בעזה ושלוחותיו ביפו ובתל חסי (מפה 1).¹⁴

לבריר תחומיהן של הממלכות השונות אפשר להיעזר הן בתיאורים של מאבקי גבול במכתבי עמארנה (ראו להלן) והן בתאוריות סוציו-פוליטיות המנתחות את

דרום מישור החוף והשפלה בתקופת הברונזה המאוחרת

North Israelite Territorial Entity', Y. Amit et al. (eds.), *Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Context: A Tribute to Nadav Na'aman*, Winona Lake 2006, pp. 171–187; idem & N. Na'aman, 'Shechem of the Amarna Period and the Rise of the Northern Kingdom of Israel', *IEJ*, 55 (2005), pp. 172–193

12 נ' נאמן, 'דרום השפלה בתקופת הברונזה המאוחרת לאור התעודות בכתב היתדות', א' אורמן וא' שטרן (עורכים), אדם וסביבה בדרום השפלה, רמת-גן 1988, עמ' 93–98; נאמן (לעיל, הערה 8); Sh. Bunimovitz, 'The Problem of Human Resources in Late Bronze Age Palestine and Its Socio-Economic Implications', *UF*, 26 (1994), pp. 1–20; I. Finkelstein, 'The Philistine Countryside', *IEJ*, 46 (1996), pp. 225–246; M. Jasmin, 'The Political Organization of the City-States in Southwestern Palestine in the Late Bronze Age IIB (13th Century BC)' (לעיל, הערה 1), עמ' 171.

13 I. Ziffer, Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'Divine or Human? An Intriguing Late Bronze Age Plaque Figurine from Tell Beth-Shemesh', *Ägypten und Levante*, N. Na'aman, 'The : לשאלת קיומה של ממלכת אשדוד בתקופת הברונזה המאוחרת ראו: 19 (2009), pp. 333–341 Network of Canaanite Kingdoms and the City of Ashdod', *UF*, 29 (1997), pp. 599–612; A.F. Rainey, 'Some Amarna Collations', *Eretz-Israel*, 27 (2003), pp. 193*–194*

14 למרכזי השלטון המצריים כנען ראו: נ' נאמן, 'אדמות המלך בעמק יזרעאל בתקופה הכנענית המאוחרת ובימי בית ראשון', ארץ-ישראל, טו (תשמ"א), עמ' 140–144; Sh. Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Jerusalem & Leiden 1984, p. 121 ארץ-ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 183–199; בונימוביץ (לעיל, הערה 12), עמ' 10.

דרך התפתחותן של יחידות טריטוריאליות ואת המערך היישובי בכל אחת מהן, תאוריות שפותחו במאה העשרים. הבולטת שבתאוריות אלה היא תאוריית המצולעים של ולטר קריסטרלר, הבוחנת מרכזים אורבניים ואת המרחב הכפרי הכפוף להן (ובכך גם את הצורך של המרחב הכפרי להסתמך על מרכזים אורבניים).¹⁵ דגמים אלה הושלכו זה כבר על מערך ערי הממלכה בתקופת הברונזה המאוחרת, ואפשר להיעזר בהם לשחזור המערך המדיני של הממלכות השונות,¹⁶ אך יש להביא בחשבון גם את התנאים הטופוגרפיים ובעיקר גבולות טבעיים, כמו הנחלים אשר חצו את השפלה ממזרח למערב.¹⁷ לאור דגמים אלה אפשר לשחזר את תחומן של הממלכות בשפלה כדלקמן.

תחומי שלטונה של לכיש כללו את מרבית אזור דרום השפלה – ככל הנראה המרחב שמדרום לנחל גוברין, שהפריד בינה לבין ממלכת גת, ושמצערב לעמקי התלם, שהפרידו בינה לבין הר יהודה, שהיה ברובו בשליטת ממלכת ירושלים. גבולה המערבי של לכיש היה הרצועה הלא מיושבת שהפרידה את השפלה ממישור החוף, ואילו בדרום היא גבלה בטריטוריה של המרכז המצרי בתל חסי, על גדותיו של נחל שקמה.¹⁸ גת, שכנתה של לכיש מצפון, שלטה על מרכז השפלה, ככל הנראה בתחום שבין נחל גוברין

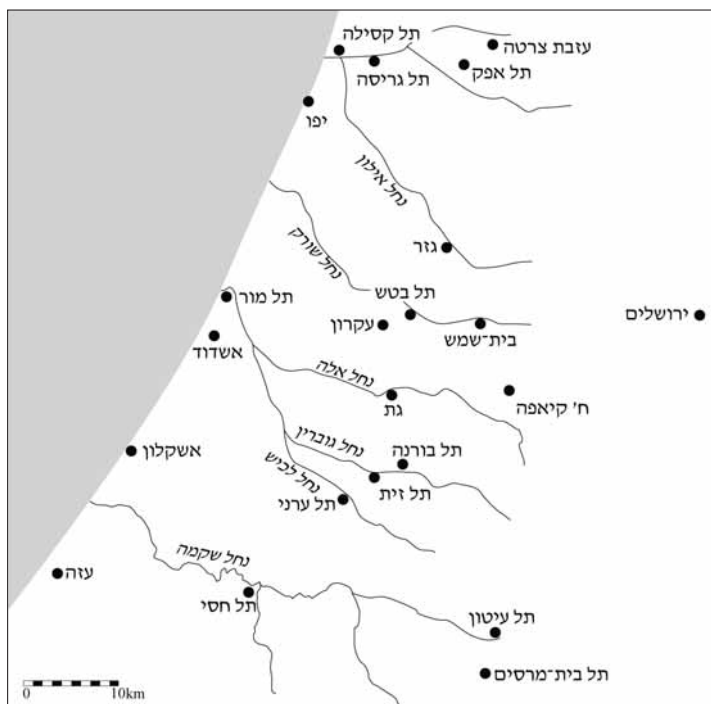

בדרום לנחל שורק בצפון, אשר הפריד בינה לבין ממלכת גזר. בדומה ללכיש, גבולה המערבי של גת היה ברצועה הלא מיושבת שהפרידה את השפלה ממישור החוף, וגבולה המזרחי היה בעמקי התלם, כפי שאפשר ללמוד ממכתבים ששלחו מלכי גת וירושלים לחצר המלוכה המצרית, ושנזכרה בהם קילתו (קעילה המקראית, אשר מזוהה עם אלקילא, כ־12 ק"מ מצפון-מערב לחברון). ייתכן גם שגבולה הצפוני-מזרחי של גת הגיע עד תחום שלטונה של ממלכת בית-שמש הקטנה.¹⁹ ממלכת גזר, שכנתה של גת, שלטה על צפון השפלה ועמק איילון, והייתה אחת הממלכות המרכזיות והחשובות בארץ בתקופת הברונזה המאוחרת.²⁰ בצפון גבלה גזר באחוזות המצריות שלאורך נחל הירקון,²¹ ובמערב הגיעה נחלתה עד הים התיכון.

גרם מזרקות עשוי אבן המוביל אל הדביר במקדש האקרופוליס, לכיש, תקופת הברונזה המאוחרת (באדיבות המכון לארכאולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב)

15 W. Christaller, *Central Places in Southern Germany*, trans. C.W. Baskin, Englewood Cliffs, NJ 1966
 16 Sh. Bunimovitz, 'On the Edge of Empires: Late Bronze Age (1500–1200 BCE)', T.E. Levi (ed.), *The Archaeology of Society in the Holy Land*, London 1995, p. 328
 17 ג'סמין (לעיל, הערה 12), עמ' 163–168.
 18 לתחומה של ממלכת לכיש ראו: נאמן (לעיל, הערה 12), עמ' 95; ג'סמין (שם), עמ' 174; לרצועה המפרידה בין השפלה למישור החוף ראו: פינקלשטיין (לעיל, הערה 12), איור 1; שביט (לעיל, הערה 7).
 19 לתחומה של ממלכת גת ראו: נאמן (שם); ג'סמין (שם). לפרשת קעילה ראו: נאמן (לעיל, הערה 8), עמ' 289–292.
 20 Y. Goren, I. Finkelstein & N. Na'aman, *Inscribed in Clay: Provenance Study of the Amarna Tablets and other Ancient Near Eastern Texts* (MSIATAU, 23), Tel-Aviv 2004, p. 270
 21 'גרות, המשכיות ושינוי: על המעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל במישור החוף המרכזי', קתורה, 126 (טבת תשס"ח), עמ' 10–16.

לסיכום, בתקופת הברונזה המאוחרת שלטו שלוש ערים על מרבית המרחב שבין אגן הירקון בצפון לאגן שקמה בדרום. מרחב זה היה 'עטוף' בשתי רצועות רחב של אחוזות מצריות לאורך הנחלים הללו, וברצועות אלה היו מרכזים מבוצרים כאפק ויפו בצפון ותל חסי ועזה בדרום. במערב גבלו ערי השפלה בטריטוריה של ממלכת אשקלון ואולי גם ממלכת אשדוד.²²

שלב שני: ממלכת עקרון בתקופת הברזל א

מערך ערי הממלכה בארץ-ישראל קדם במאה השנים-עשרה לפסה"ס, ותחתיו צמח סדר חברתי-מדיני חדש.²³ המקורות ההיסטוריים על תקופה זו דלים מאוד, ולכן אף שהתיאורים המקראיים נכתבו ונערכו מאות שנים לאחר מועד התנחלותם של הפלשתים בארץ,²⁴ ואף שהממצא הארכאולוגי משקף מציאות יישובית שונה מזו שתוארה במקרא ואפילו מנוגדת לה, אימצו חוקרים רבים את התיאור המקראי של חמש ערי הפלשתים ששלטו על דרום כנען: אשדוד, אשקלון, עזה, עקרון וגת (מפה 2).²⁵ חוקרים אלה שחזרו את קיומן המקביל של חמש ערי הפלשתים, את תחום

מישור החוף הדרומי והשפלה בתקופת הברזל א

22 לממלכת אשקלון ראו: גורן, פינקלשטיין ונאמן (לעיל, הערה 20), עמ' 294.

23 למעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל א ראו: מזר (לעיל, הערה 1); D. Ussishkin, 'Levels VII and VI at Tel Lachish and the End of the Late Bronze Age in Canaan', J.N. Tubb (ed.), *Palestine in the Bronze and Iron Ages: Papers in Honour of Olga Tufnell*, London 1985, pp. 213-228; I. Finkelstein & E. Piasezky, 'Radiocarbon Dating and Philistine Chronology With an Addendum on el-Ahwat', *Ägypten und Levant*, 17 (2007), pp. 74-82; A.E. Killebrew, 'Aegean-Style Pottery and Associated Assemblages in the Southern Levant: Chronological Implications Regarding the Transition from the Late Bronze II to the Iron I and the Appearance of the Philistines', *of the Philistines*, גרבה (לעיל, הערה 1), עמ' 54-71.

24 נאמן, מקורות (לעיל, הערה 4); הנ"ל, מציאות (לעיל, הערה 4); S. Isser, *The Sword of Goliath: David in Heroic Literature* (Studies in Biblical Literature, 6), Atlanta 2003; I. Finkelstein, 'Is the Philistine Paradigm Still Viable?', M. Bietak & E. Czerny (eds.), *The Synchronization of Civilizations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C.*, III, Vienna 2007, pp. 517-523.

25 משיניסט (לעיל, הערה 2); מאיר, הרקע ההיסטורי (לעיל, הערה 5); מאיר ועוזיאל (לעיל, הערה 5); D. Ben-Shlomo, 'The Iron Age Sequence of Tel Ashdod: A Rejoinder to "Ashdod Revisited"', *TA*, 30 (2003), p. 90; I. Shai, 'The L.E. Stager, 'Biblical' 359-347, עמ' 1), (לעיל, הערה 1), עמ' 384-375, שם, 'Philistines: a Hellenistic Literary Creation?' Y. Garfinkel, 'The Dynamic Settlement History; 384-375, עמ' 24-17, of Philistine Ekron: A Case Study of Central Place Theory'.

שלטונן, את יחסי הכוחות ביניהן ואת האופן שבו פעלו זו לצד זו, והכול על בסיס התיאור המקראי לכדו. לדוגמה מריה יקובו טענה שהפלשתים העדיפו להתיישב בערי מדינה שחלקן טריטוריה מצומצמת בדומה לאופן יישובם האורבני בעולם האגאי; שלמה בונימוביץ טען שהשלטון המצרי יישב את הפלשתים בערים אלה, והוא שהשפיע על ארגונם הפוליטי; ואילו איתמר זינגר, פיטר משיניסט ואנסון פ' רייני הצביעו כל אחד על חשיבותה של גת ועל מעמדה כ'ראשונה בין שוות' ביחס לערי הממלכה האחרות בפלשת.²⁶

יוצא דופן היה בנימין מזר, שטען כי התחוללו תהליכים זהים בהתגבשות הפוליטית של חבל החר ושל מישור החוף. לטענתו כשם שבשיראל צמחה המלוכה בראשית תקופת הברזל ב, כך התאחדה פלשת תחת שלטונו של מלך גת, ולאחר זמן מה התפצלה לערי ממלכה נפרדות.²⁷ אמנם מזר, בדומה לחוקרים אחרים, הסתמך על התיאור המקראי, אך נראה שהממצאים הארכאולוגיים מאשרים בדיעבד את השערתו, אם כי בתיקון קל – מרכז הממלכה לא היה גת כי אם עקרון.

המחקר הארכאולוגי הראה שעקרון הייתה המרכז העירוני החשוב והגדול ביותר בדרום הלוונט לאורך כל תקופת הברזל א. היישוב הקטן מתקופת הברונזה המאוחרת פינה מקומו לעיר שצמחה בהדרגה, ושבשיאה הגיע שטחה לכ-200 דונם. בחפירות בעיר זו נחשפו תכנון עירוני (חלוקת העיר לאזורי תעשייה ומגורים), בנייה ציבורית ותרבות חומרית המייצגים עושר שלא היו לו מתחרים ביישובים שכנים.²⁸ עקרון שכנה על יובל של נחל שורק, שהיה במעבר בין הטריטוריה של גת לזו של גזר. עובדה זו וכן היקפה הנרחב של עקרון, עצמתה הכלכלית ותרבותה החומרית המפותחת מחייבים לשקול את האפשרות שמעמדה של עקרון היה גבוה מזה של שכנותיה, בעיקר גת וגזר, וזאת בניגוד למציאות בתקופת הברונזה המאוחרת, שאז נחלקה השפלה כאמור למספר ממלכות שוות כוח, שענייניהן נוהלו בהשגחת מרכזי השלטון המצריים.

ארבעה מרכזים עירוניים 'מסורתיים' שכנו בסמוך לעקרון: גת בדרום, בית-שמש במזרח, גזר בצפון ואשדוד במערב – כולן היו ערי ממלכה (או לכל הפחות מרכזים עירוניים) בתקופת הברונזה המאוחרת. כ-10 ק"מ מדרום לעקרון שכנה העיר הקרובה לה ביותר, גת. לפי השחזור המקובל, בתקופת הברזל היו שתי הערים הללו מרכזיהן של ממלכות בעלות כוח שווה, שחלקן טריטוריה מצומצמת למדי. היישוב הכפרי בטריטוריה זו היה צנוע באותה התקופה, ועיקרו התרכז לגדות נחל

M. Iacovou, 'Philistia and Cyprus in the Eleventh Century: From a Singular Prehistory to a Diverse Protohistory', 26 S. Gitin, A. Mazar & E. Stern (eds.), *Mediterranean People in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, Jerusalem 1998, p. 336; Sh. Bunimovitz, 'Sea Peoples in Cyprus and Israel: A Comparative Study of Immigration Process', *ibid.*, pp. 107-108; A.F. Rainey, 'Syntax, Hermeneutics and History', *IEJ*, 48 (1998), p. 243; זינגר (לעיל, הערה 1), עמ' 133; משיניסט (לעיל, הערה 2), עמ' 58.

B. Mazar, 'The Philistines and Their Wars with Israel', *idem* (ed.), *The World History of the Jewish People*, III: 27 *Judges*, Tel-Aviv 1971, p. 178; ומנגד ראו: זינגר (לעיל, הערה 1), עמ' 133-134.

ט' דותן וס' גיטין, 'תל מקנה/עקרון – עלייתה ונפילתה של עיר פלשתית', קדמוניות, כז (תשנ"ד), עמ' 2-17; 28 T. Dothan, 'Reflections of the Initial Phase of Philistine Settlement', *ibid.*, pp. 158-145; עמ' 158-145; T. Dothan & S. Gitin, 'Miqne, Tel', *NEAEHL*, pp. 1051-1059; *idem*, 'Miqne, Tel', *NEAEHL*, pp. 1952-1958; M.W. Meehl, T. Dothan & S. Gitin, *Tel Miqne-Ekron Excavations 1995-1996: Field INE East Slope, Iron Age I (Early Philistine Period)* (Tel Miqne-Ekron Final Field Report Series, 8), Jerusalem 2006

גוברין ובסביבתו הקרובה: באזור זה היו מספר כפרים – תל בורנה, תל ציפור, תל זית ותל ערני, והם נסמכו ככל הנראה על המרכז העירוני הקרוב ביותר, גת. לגדות נחל שורק היו שני יישובים בסמוך לעקרון – תל בטש ותל קטרה.²⁹

רק לפני כמה שנים צוין לראשונה הקושי בשחזור זה של שתי ערים שכנות בעלות כוח שווה, ולורנס סטייגר, שעמד על קושי זה, הציע כפתרון למקם את גת פלשתים בתל הרור, הרחק בדרום.³⁰ אמנם הצעה זו אינה מבוססת, ותל צפית הוא אכן אתרה של גת פלשתים,³¹ אך עצם העלאת ההצעה מצביעה על הבעייתיות בשחזור היסטורי זה. למרות קשיים אלה, חופרי תל צפית/גת טענו שמעמד העיר היה זהה לזה של עקרון בתקופת הברזל א, וביססו את טענתם על הממצא הארכאולוגי, המעיד לדבריהם על קיומו של יישוב גדול ומשמעותי על התל ולמרגלותיו.³² עם זאת בחינה של הממצא הארכאולוגי שפורסם מראה ששטחה של גת בתקופת הברזל א היה מצומצם בהרבה מזה של עקרון: בחפירות האתר נחשפה קרמיקה פלשתית חד-גונית רק במילויים מאוחרים ולא בהקשר ארכיטקטוני

תל מקנה, המזוהה עם עקרון

- 29 לתל בורנה ראו: J. Uziel & I. Shai, 'The Settlement History of Tel Burna: Results of the Surface Survey', *TA*, 37 (2010), pp. 227-244; לתל ציפור: A. Biran, 'Zipor, Tel', *NEAEHL*, pp. 1526-1527; לתל זית: R.E. Tappy, 'Zayit, Tel', *NEAEHL*, pp. 2082-2083; לתל ערני: דגן, מפת לכיש (לעיל, הערה 7), אתר 141; לתל בטש: מזר ופניץ-כהן (לעיל, הערה 1); לתל קטרה: י' קפלן, 'סקר ארכיאולוגי באזור גדרה – אל מעאר', ידיעות, יז (תשי"ג), עמ' 138-143.
- 30 L.E. Stager, 'The Impact of the Sea People (1185-1050 BCE)', לוי (לעיל, הערה 16), עמ' 343.
- 31 לזיהוייה של גת בתל צפית ראו: A.F. Rainey, 'The Identification of Philistine Gath: A Problem in Source Analysis', *Eretz-Israel*, 12 (1975), pp. 63-76; שנידווניר (לעיל, הערה 1); מאיר, תל צפית (לעיל, הערה 5).
- 32 ראו לדוגמה: J. Uziel & A.M. Maeir, 'Scratching the Surface of Gath: Implications of the Tell eš-Šāfi/Gath Surface Survey', *TA*, 32 (2005), p. 61

המעיד על שכבת יישוב מתקופת הברזל א, וקרמיקה פלשתית דו־גונית נחשפה באתרה (in situ) רק בתל העליון.³³ אשר לעיר התחתית, אהרון מאיר ויוסף עוזיאל טענו שהקרמיקה הפלשתית שנחשפה בין התל לנחל אלה מעידה על יישוב העיר בתקופת הברזל א, ולפיכך הם תחמו את שטחה של גת בתקופה זו לכ־120 דונם.³⁴ ואולם הקרמיקה הפלשתית נחשפה באזור זה מקורה במילויים של שכבה 3, שתוארכה לתקופת הברזל ב המאוחרת. מאחר שאין לדעת מהיכן הובאה הקרמיקה למילויים הללו, הרי חשיפתה מעידה רק על השלב שבו שימשה במילוי המאוחר ולא על השימוש המקורי בה. במילים אחרות, העיר התחתית של גת נבנתה רק בתקופת הברזל ב1, אז גם הונחו המילויים שמתחת למבניה, ואלה כללו קרמיקה פלשתית משלבי יישוב קודמים, שהובאה ממקומות שונים בתל העליון.³⁵ אם כן נראה שבתקופת הברזל א היה מעמדה של עקרון בכיר מזה של גת. בכך נוסף שלב בתהליך ה'מטוטלת' שהתרחש בשפלה, כפי ששחזרו מאיר ועוזיאל: לדעתם לאחר חורבנה של גת במאה התשיעית לפסה"נ נדד מרכז הכוח בשפלה לעקרון.³⁶ וכעת אפשר להוסיף שעקרון עלתה לגדולה לאחר חורבנה של גת במאה השתיים־עשרה לפסה"נ, ושרק לאחר חורבנה של עקרון בתחילת המאה העשירית לפסה"נ עבר הכוח לגת.

הבניין המונומנטלי, המאה האחת-עשרה לפסה"נ, תל מקנה (צילום: יהודה אחימריס)

בשלהי תקופת הברזל א הוקמה העיר בח'רבת קיאפה, במזרח הטריטוריה המסורתית של גת. תושבי העיר הקימו חומת סוגרים מסיווית שהקיפה שטח של כ־25 דונם, ובמקום נחשפו אוסטרקון בכתב פרוטו־כנעני וקרמיקה טיפוסית לאתרי הסביבה.³⁷ בעוד שחופרי האתר, וכן גרשון גליל ועמיהי מזר, קשרו את הקמת העיר לממלכת יהודה,³⁸ נאמן ופינקלשטיין שייכו אותה לתרבות הכנענית של השפלה.³⁹

33 מאיר, התרבות הפלשתית (לעיל, הערה 5), עמ' 114; הנ"ל, תל צפית (לעיל, הערה 5), עמ' 2080; מאיר ועוזיאל (לעיל, הערה 5), עמ' 32.

34 מאיר ועוזיאל (שם); שי (לעיל, הערה 25), עמ' 350-351.

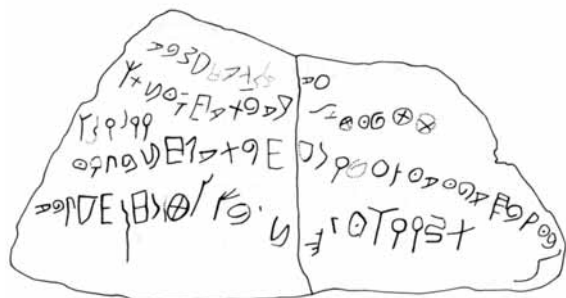
35 גרפינקל (לעיל, הערה 25); A. Shavit, 'Settlement Patterns of Philistine City-States', פנטלקין ויסעור־לנדאו (לעיל, הערה 6), עמ' 142.

36 מאיר ועוזיאל (לעיל, הערה 5), עמ' 36.

37 Y. Garfinkel & S. Ganor, *Khirbet Qeiyafa, I: Excavation Report 2007-2008*, Jerusalem 2009

38 Y. Garfinkel & S. Ganor, 'Khirbet Qeiyafa: Sha'arayim', *JHSC*, 8 (2008), Article 22; A. Mazar, 'Archaeology and the Biblical Narrative: The Case of the United Monarchy', R.G. Kraz & H. Spieckermann (eds.), *One God - One Cult - One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*, Berlin 2010, pp. 49-50 'העשור הראשון למלכותו של דוד בירושלים ויחסיו עם הפלשתים לאור הממצאים הארכיאולוגיים והאפיגרפיים מח'רבת קיאפה היא נטעים', חב"י, טז (תשע"א), עמ' 22.

39 N. Na'aman, 'In Search of the Ancient Name of Khirbet Qeiyafa', *JHSC*, 8 (2008), Article 21; I. Finkelstein, 'Great-United Monarchy? Archaeological and Historical Perspectives', R.G. Kraz & H. Spieckermann (eds.), *One God - One Cult - One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*, Berlin 2010, pp. 17-19

למעלה: אוסטרוקון
הכתוב בכתב
הפרוטו-כנעני,
עזבת צרטה

למטה: השרידים
שהתגלו באלמדינה
שבמואב, ירדן
(באדיבות פרופ' עודד
ליפשיץ)

לדעתי הממצא שנחשף בח'רבת קיאפה מעיד על אופיו הכנעני של היישוב. ראשית, הקרמיקה בח'רבת קיאפה זהה לזו שנחשפה בבית-שמש שכבה 4, שחופריה הגדירה עיר כנענית.⁴⁰ שנית, האוסטרוקון שנמצא בחפירות ח'רבת קיאפה קושר את האתר למכלול רחב של ממצא אפיגרפי מאתרי השפלה (עִזְבַּת צֶרְטָה, גֹּר, תֵּל כֶּטֶשׁ, בֵּית-שֶׁמֶשׁ, תֵּל צִפִּית, ותל זית), בעוד שבהר יהודה לא נמצא ולו חרס כתוב אחד.⁴¹ ושלישית, תכנית העיר, הכוללת חומת סוגרים ובתים הצמודים אליה, אינה בהכרח

40 L. Singer-Avitz, 'The Relative Chronology of Khirbet Qeiyafa', *TA*, 37 (2010), pp. 79–83. ש' בונימוביץ וצ' לדרמן הרצו דברים ברוח דומה בהרצאתם 'The Emergence of the State in Judah: A View from Beth-Shemesh', בכנס *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – 2010 International Meeting*, שהתקיים בחיפה במאי 2010. ראו גם בדו"ח החפירה בח'רבת קיאפה את המקבילות הרבות למכלול הקרמי בבית-שמש: H.-G. Kang & Y. Garfinkel, 'The Early Iron Age IIA Pottery' (לעיל, הערה 37), עמ' 119–149.

41 לדיון בכתובת מח'רבת קיאפה ראו: ח' משגב, י' גרפינקל וס' גנור, 'האוסטרוקון מח'רבת קיאפה', חב"ס, ג (2009), עמ' 11–123; א' דמסקי, 'הכתובת האניגמטית מח'רבת קיאפה: צורתה וסוגתה – הערות והארות ב', שם, עמ' 126–129;

יהודאית כטענת החופרים, ואפשר לראות שכמותה ברחבי דרום הלוונט, למשל באתרי אלמדינה במואב, באתרי הר הנגב ובייחוד בתל משוש שכבות III-II, בח'רבת א־דוארה בבנימין, בבית־שמש שכבה 6 ואולי גם בלכיש שכבה V.⁴² אמנם ביצוריה של ח'רבת קיאפה מתוחכמים באופן ניכר ממקבילותיהם, אך אין בכך כדי להעיד על הזיקה בינם לבין ירושלים, ולו משום שלא נמצאה בניית סוגרים ביהודה גופה באותה התקופה, ואף בתקופות מאוחרות לא נחשפה רמת בנייה מתוחכמת כזאת.⁴³ מכל הנימוקים הללו אני מצדד בגישתם של נאמן ופינקלשטיין ורואה בח'רבת קיאפה עיר כנענית, ככל הנראה בהגמוניה של עקרון.

מצפון לעמק האלה משתרע עמק שורק ובמרכזו העיר בית־שמש. לדעת נאמן בית־שמש הייתה עיר ממלכה קטנה בתקופת הברונזה המאוחרת. בתקופת הברזל א הצטמצם שטחה של העיר, כוחה ירד ומרחבה הכפרי נעלם. לדעתי יש לתלות זאת בקרבתה לעקרון ולעיר הבת שלה, תל בטש, שביססו את שלטונן על עמק שורק.⁴⁴ הפירות בית־שמש חשפו הברדלים משמעותיים בין התרבות החומרית המקומית לזו של שכניה במערב, ובעיקר הימנעות מאכילת בשר חזיר, ואלה מעידים ככל הנראה על הברדלים אתניים בין תושבי בית־שמש לתושבי תל בטש ועקרון. אולם אין בהברדלים אלה לתחום גבולות פוליטיים, מאחר שתחומי שלטונן של ישויות פוליטיות אינם כפופים לזהות האתנית של תושביהן.⁴⁵

בצפון הטריטוריה הגיע תחום שלטונה של עקרון עד נחל הירקון. בתקופת הברונזה המאוחרת גבל צפון טריטוריה זו בנחלות המצריות, אשר נוהלו ממרכז השלטון ביפו. בתקופת הברזל א היה מרחב זה נתון לשליטה פלשתית, והמרכז האורבני היה באותה התקופה בתל קסילה.⁴⁶ לדעת יובל

Ch. Rollston, 'The Khirbet Qeiyafa Ostrakon: Methodological Musings and Caveats', *TA*, (38 הערה); pp. 67-82 (2011). 38. לכתיבה כשפלה בתקופת הברזל א-ב ראו: פינקלשטיין, זאס ווינגר-אביץ (לעיל, הערה 6).
 42 לאתרי מואב ראו: J. Finkelstein & O. Lipschits, 'The Genesis of Moab', *ZDPV* (forthcoming); לאתרי הר הנגב: Z. Herzog, 'Enclosed Settlements in the Negev and the Wilderness of Beersheba', *BASOR*, 250 (1983), pp. 41-59; I. Finkelstein, 'Excavations at Khirbet Dawwara: an Iron Age Site Northeast of א־דוארה: לח'רבת א־דוארה', *Jerusalem, TA*, 17 (1990), pp. 163-208; ללכיש שכבה V: G. Barkay & D. Ussishkin, 'Area S: The Iron Age Strata', *Jerusalem, TA*, 17 (1990), pp. 163-208; לביית־שמש שכבה 6: בונימוביץ ולדרמן (לעיל, הערה 1), עמ' 116, 121; ביצורי הסוגרים ביהודה, בתל אינצבה ובתל בית־מרסים, תוארכו לתקופת הברזל ב המאוחרת. ראו: Z. Herzog, *Archaeology of the City: Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications* (MSIATAU, 13), Tel-Aviv 1997, fig. 5.26, 5.29
 44 לבית־שמש בתקופת הברזל א ראו: Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'Beth-Shemesh, Tel', *NEAEHL*, p. 250; בתל בטש בתקופה זו ראו: A. Mazar, *Tinnah (Tel Batash)*, I: *Stratigraphy and Architecture* (Qedem, 37), Jerusalem 1997, p. 254; מזר ופניין־כהן (לעיל, הערה 1), עמ' 276. להיעלמות המרחב הכפרי של בית־שמש ראו: Y. Dagan, *The Ramat Bet Shemesh Regional Project: The Gazetteer* (IAA Reports, 46), Jerusalem 2010, sites 27, 189, 205, 248, 286
 45 בונימוביץ ולדרמן (לעיל, הערה 1); Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'A Border Case: Beth-Shemesh and the Rise of Ancient Israel', *Journal of Ancient Israel*, 31-32 (2012), עמ' 31-21; נאמן (לעיל, הערה 39), עמ' 3.
 46 גדות (לעיל, הערה 21); Y. Gadot, 'Aphék in the Sharon and the Philistine Northern Frontier', *BASOR*, 341 (2006), pp. 21-36; idem, 'Continuity and Change in the Late Bronze to Iron Age Transition in Israel's Coastal Plain: A Long Term Perspective', *Plain: A Long Term Perspective*, פנטלקין ויסעור־לנדאו (לעיל, הערה 6), עמ' 64. למועד הקמתו של הישוב בתל קסילה ראו: A. Mazar, 'The 11th Century B.C. in the Land of Israel', V. Karageorghis (ed.), *Cyprus in the 11th Century*, Nicosia 1994, pp. 39-57

קבוצת כלי חרס
המעוטרת בסגנון
פלשתי אופייני,
מתוך המכלול
שנמצא במחסן
המקדש מן התקופה
הכנענית, תל קסילה
(באדיבות פרופ' עמיחי מזור)

גדות הפלשתים ניצלו את אגן ירקון-איילון, והמערך היישובי באותה התקופה כלל חווה בתל גריסה, מרכז מקומי בתל אפק (שנמצאו בו מתקנים חקלאיים לרוב) וכפר בעזבת צרטה.⁴⁷ אמנם בחפירות ביישובים אלה נחשפו חרסים פלשתיים, אך לדעת גדות ומזור תרבותם החומרית הייתה המשך ישיר לתרבות הכנענית של תקופת הברונזה המאוחרת.⁴⁸ גדות טען שאשקלון הייתה הגורם הדומיננטי במרחב, מאחר שבבדיקה פטרוגרפית הוכרר שכלים רבים שנחשפו באפק מוצאם באשקלון, אך אפשר להציע שהגורם הדומיננטי היה קרוב יותר, והוא עקרון.⁴⁹ הבסיס לשחזור זה הוא שלטונה האפשרי של עקרון על עמק איילון: לאחר חורבנה של גזר בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת הוקם באתרה יישוב חקלאי נטול בנייה ציבורית-מונומנטלית, וסביבתה הכפרית הידלדלה.⁵⁰ דומה שאין לקבל את השחזור של ממלכת גזר ילידית-עצמאית אך מצומצמת, שהדפה את התפשטות הפלשתים בשלב

47 לתל גריסה ראו: Z. Herzog, 'Gerisa, Tel', *NEAEHL*, p. 483; לאפק: גדות, אפק (שם); לעזבת צרטה: I. Finkelstein & O. Tal, *Jzbet Sartah: An Early Iron Age Site near Rosh Ha'ayin, Israel* (BAR, 299), Oxford 1986.
48 של האתר ראו: A. Mazar, 'The Iron Age Dwellings at Tell Qasile', J.D. Schloen (ed.), *Exploring the Longue Durée: Essays in Honor of Lawrence E. Stager*, Winona Lake 2008, p. 334, n. 18.
49 גדות (שם); מזור (שם).
50 גדות (שם); וראו: A. Fantalkin & O. Tal, 'Navigating between the Powers: Joppa and Its Vicinity in the 1st Millennium B.C.E.', *UF*, 40 (2008), pp. 225-276.
50 לגזר בתקופת הברזל א ראו: דיוור (לעיל, הערה 1), עמ' 60, 73, 87; I. Finkelstein, 'Gezer Revisited and Revised', *TA*, 29 (2002), p. 283.
A. Shavit, 'Settlement Patterns in the Ayalon Valley in the Bronze and Iron Ages', *ibid.*, 27 (2000), pp. 211-216.

התנחלותם הראשון, שחזור המבוסס על המתואר במקרא.⁵¹ זאת מאחר שבתקופת הברזל א היה בגור כפר שהושפע מהתרבות הפלשתית, כפי שאפשר ללמוד מחשיפתה של קרמיקה פלשתית בשטחה ובשטחם של שני יישובים אחרים, תל מלוט וראס אבו־חמיד.

במערב הגיע תחומה של ממלכת עקרון ככל הנראה עד הים התיכון. הערים המרכזיות בשפלת החוף היו אשדוד, ומדרום לה אשקלון ועזה. עזה לא נחפרה, מאחר שהתל הקדום של העיר שוכן מתחת לעיר המודרנית. אשקלון נחפרה בידי סטייגר, והוא העריך כי גודלה בתקופת הברזל המוקדמת היה כ־600 דונם.⁵² אולם הערכה זו התבססה על חשיפה של חרסים פלשתיים במילויים מאוחרים בלבד, ואלה אינם מעידים על היישוב בתקופה הקדומה. לעומת זאת באשקלון נמצאה קרמיקה פלשתית במכלולים משוככים רק בתל הפנימי, ולפיכך יש לקבל את דעתו של אסף יסעור־לנדאו ולתחום את שטחה של העיר לכ־65 דונם.⁵³ בדומה לכך אשדוד התרכזה בתקופת הברזל א בתל העליון בלבד, וככל הנראה לא כללה בנייה ציבורית־מונומנטלית.⁵⁴ לאור נתונים אלה ברורה עליונותה של עקרון על ערי פלשת האחרות. אמנם אין לדעת אם מלך עקרון אכן שלח זרועותיו הרחק דרומה עד אשקלון או עזה, אך ייתכן שאשדוד הייתה נתונה באופן זה או אחר לשררתו.

לסיכום, נראה שעקרון שלטה על נחלותיהן המסורתיות של ממלכות גזר וגת. הערים שהיו מרכזי הממלכות הללו בתקופת הברונזה המאוחרת לא חידשו ימיהן כקדם, ובתקופת הברזל א היו צל חיוור של קודמותיהן. נוסף על כך כלל תחומה של עקרון את צפונה של ממלכת לכיש החרבה ואת עמק שורק ובית־שמש במרכזו. ייתכן ששוליה של ממלכה זו כללו גם את אגן הירקון ואת רצועת החוף שמדרום לו. אפשר שיריביה של ממלכה זו היו השושלת העשרים ואחת במצרים או ממלכות ההר,⁵⁵ אך אולי היו לעקרון יריבים נוספים, כמו אחת מהערים שהיו כפופות לה, ובעיקר גת, שעתידה הייתה לעלות לגדולה לאחר חורבנה של עקרון. הייתה אשר הייתה זהות אויביה של ממלכת עקרון, במחצית הראשונה של המאה העשירית לפסה"נ התרחש גל חורבנות במרכזיה העירוניים: מלבד החורבן הגמור של עקרון עצמה, חרבו אשדוד, גזר ותל קסילה, וגם היישוב בח'רבת קיאפה ניטש.⁵⁶

51 א' זינגר, 'ראשיתה של ההתיישבות הפלשתית בארץ־ישראל וגבולה הצפוני של פלשת', קתדרה, 43 (ניסן תשמ"ז), עמ' 11-14; הנ"ל, 'מצרים, כנענים ופלשתיים בתקופת ההתנחלות והשופטים', נאמן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 372-374.

52 סטייגר (לעיל, הערה 30), עמ' 342-343.

53 A. Yassur-Landau, 'How Did the Philistines Get to Canaan? By Land', *BAR*, 29, 2 (2003), p. 38 (לעיל, הערה 24), עמ' 520.

54 I. Finkelstein and L. Singer-Avitz, 'Ashdod Revisited', *TA*, 28 (2001), pp. 237-238

55 ראו על כך: פנטלקין ופינקלשטיין (לעיל, הערה 6), עמ' 28.

56 S. Gitin, 'Philistia in Transition: The Tenth Century BCE and Beyond', *Soundings in 1967* (Atiqot, 9-10), 1963, 1965, pp. 31, 34; idem, "Ashdod Revisited", *Jerusalem* 1971, pp. 31, 34; W.G. Dever, 'Maintained', *TA*, 31 (2004), p. 125; H.D. Lance & G.E. Wright, *Gezer, I: Preliminary Report of the 1964-1966 Seasons*, Jerusalem 1970, p. 61; A. Mazar, 'Correlation of the Stratigraphy of Tel Qasile', idem, *Excavations at Tel Qasile, I: The Philistine Sanctuary: Architecture and Cult Objects* (Qedem, 12), עמ' 283; לחורבן תל קסילה ראו: עמ' 91. לחורבן גזר ראו: W.G. Dever, 'Maintained', *TA*, 31 (2004), p. 125; H.D. Lance & G.E. Wright, *Gezer, I: Preliminary Report of the 1964-1966 Seasons*, Jerusalem 1970, p. 61; A. Mazar, 'Correlation of the Stratigraphy of Tel Qasile', idem, *Excavations at Tel Qasile, I: The Philistine Sanctuary: Architecture and Cult Objects* (Qedem, 12), עמ' 283.

שלב שלישי: ממלכת גת בתקופת הברזל ב

חורבן עקרון ומרכזיה המשניים סימן את עלייתה של גת לגדולה. החפירות המחודשות בתל צפית חשפו שתי שכבות מתקופת הברזל ב, והמאוחרת שבהן הייתה שיא היישוב באתר בכל התקופות.⁵⁷ שכבת יישוב זו השתרעה על התל העליון ועל השטח שבינו לבין נחל אלה מצפון, וחופרי האתר אמדו שטח זה בכ-400 דונם.⁵⁸ בשכבה זו נחשפה בנייה ציבורית ותרבות חומרית עשירה, שכללה פריטי בוא, כלי פולחן, חותמות וממצא אפיגרפי.⁵⁹ עושר תרבותי כזה לא נחשף בשום אתר מקביל מתקופת הברזל ב, ואפשר לקשור אותו לריבוד החברתי שנבע מעצמתה של העיר.

מכלול כלי חרס
משכבת החורבן
מתל צפית
המתוארכת לשלהי
תקופת הברזל ב
(באדיבות פרופ' אהרן
מאיר, משלחת החפירות
לתל צפית)

Y. Garfinkel & Jerusalem 1980, p. 10; idem, 'Qasile, Tell', *NEAEHL*, pp. 1204–1205
S. Ganor, 'Site Location and Setting and History of Research'
פינקלשטיין וזינגר-אביץ, ייתכן שאשדוד חרבה במועד מוקדם מעט, מאחר שבשכבה XI לא נחשפה קרמיקה המקבילה
לתל קסילה שכבה X, שזמנה המאה העשירית.

- 57 מאיר, תל צפית (לעיל, הערה 5), עמ' 2080.
- 58 מאיר ועוזיאל (לעיל, הערה 5); ראו מנגד: שביט (לעיל, הערה 35), עמ' 143; D. Ussishkin, 'On the So-Called Aramaean "Siege Trench" in Tell eṣ-Ṣāfi, Ancient Gath', *IEJ*, 59 (2009), p. 141
- 59 מאיר, תל צפית (לעיל, הערה 5); A.M. Maeir, A. Fantalkin & A. Zukerman, 'The Earliest Greek Import in the Iron Age Levant: New Evidence from Tell eṣ-Ṣāfi/Gath, Israel', *Ancient West and East*, 8 (2009), pp. 57–80; A.M. Maeir, 'A Philistine "Head Cup" (Rhyton) from Tell eṣ-Ṣāfi/Gath' idem, 'A Seated Figurine from Tell eṣ-Ṣāfi/Gath: A Philistine Image of El?', H. Cohen (ed.), *Birkat Shalom: Studies in the Bible, Ancient Near Eastern Literature, and Post-Biblical Judaism Presented to Shalom M. Paul on the Occasion of His Seventieth Birthday*, Winona Lake 2008, pp. 627–637; idem et al., 'A Late Iron Age I/Early Iron Age II Old Canaanite Inscription from Tell eṣ-Ṣāfi Gath, Israel: Palaeography, Dating, and Historical-Cultural Significance', *BASOR*, 351 (2008), pp. 39–71; D. Ben-Shlomo, 'New Evidence of Seals and Sealings from Philistia', *TA*, 33 (2006), pp. 134–162

הברזל ב1 המוקדמת, וכך גם נמלה שבתל מור.⁶⁵ החופר של שני האתרים, משה דותן, ייחס את החורבן למסע מלחמה מצרי או לסיפוח לממלכה המאוחדת, בעוד שפינקלשטיין ולילי זינגר-אביץ הציעו לייחסו לחזאל מלך ארם.⁶⁶ ואולם כיבוש ישראלי של אתרי החוף הוא שחזור המבוסס על המקרא ולא על ראיות ארכאולוגיות, וחורבן אשדוד תוארך לכחצי מאה קודם למסעו של חזאל, שהתנהל בתקופת הברזל ב1 המאוחדת (ראו להלן). על כן נראה שיש לייחס את חורבן אשדוד לגורם אחר – גת, אשר שגשגה באותה התקופה. ייתכן ששתי הערים נאבקו על ההגמוניה באזור, ובסופו של המאבק החריבה גת את אשדוד.

אשר למזרח ממלכת גת, נראה שמאבקי הגבול לא חרגו מהזירה שבה התרחשו זה מאות שנים – עמקי התלם, המפרידים בין השפלה להר. מבחינה ארכאולוגית הר יהודה לא התפתח הרבה בתקופת הברזל א, כפי שאפשר ללמוד משלושה נתונים.⁶⁷ ראשית, ירושלים הייתה המרכז העירוני היחיד בהר הדרומי.⁶⁸ שנית, בסקר שנערך בהר יהודה נמצא – למרות הקשיים המרובים שנמנו בו – כי הייתה המשכיות באופיו של המערך היישובי מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל ב1; במערך זה הייתה כאמור רק עיר אחת, ירושלים, סביבה היו כפרים קטנים, ולצדם אוכלוסייה נוודית.⁶⁹ ושלישית, באתרי השפלה נמצאו עדויות לכתיבה בתקופת הברזל ב1, ואילו בהר יהודה וברושלים לא נחשפה ולו כתובת אחת מתקופה זו, ונראה שידיעת קרוא וכתוב בקנה מידה נרחב נפוצה ביהודה רק בתקופת הברזל ב2.⁷⁰

אופייה הצנוע של ממלכת יהודה – יורשתה של ממלכת ירושלים – בתקופת הברזל ב1 עמד בניגוד גמור לעצמתה של ממלכת גת, ודומה שזוהי עדות להמשכיות במציאות הגאוגרפוליתית בשפלה. בתקופה זו הוסיפה ממלכת יהודה לשלוט על ההר הדרומי, אך לא ירדה ממנו אל השפלה הגבוהה, שבה שלטה גת. אם שחזור זה נכון, הרי הוא משתקף גם במסורות טקסטואליות ששולבו בספר שמואל. נאמן טען כי מספר אפיזודות במחזור סיפורי דוד משמרות זיכרונות על כוחה של גת ומשקפות את ההגמוניה הפלשתית במאות העשירית והתשיעית לפסה"ס.⁷¹ אפיזודות אלה כוללות את הצלת קעילה (השוכנת בעמקי התלם) מידי הפלשתים (שמואל א כג, א-ה), האנקדוטות על גיבורי דוד (שמואל ב כא; כג), שלטון גת על צקלג שבדרום השפלה (שמואל א כז), ואף עלייתם של הפלשתים על ירושלים (שמואל ב ה).⁷¹ בכל הסיפורים הללו שלטה גת על כל השפלה והייתה חזקה מיושבי ההר.

T.J. Barako, *Tel Mor: The Moshe Dothan Excavations, 1959–1960* (IAA Reports, 32), Jerusalem 2007, pp. 33–34; 65
Z. Herzog & L. Singer-Avitz, 'Iron Age IIA Occupational Phases in the Coastal Plain of Israel' (לעיל, הערה 6), עמ' 170.

66 דותן (לעיל, הערה 56); פינקלשטיין וזינגר-אביץ (לעיל, הערה 54), עמ' 242.

67 על כך ראו לאחרונה: פינקלשטיין (לעיל, הערה 39), עמ' 20.

68 O. Lipschits, I. Koch & I. Finkelstein, 'Mound on the Mount: A Possible Solution to the Problem with Jerusalem', *JHSc*, 11 (forthcoming)

69 א' עופר, 'הר-יהודה המקראי: מנוודות לממלכה לאומית', נאמן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 196–203;
Z. Herzog & L. Singer-Avitz, 'Redefining the Center: the Emergence of State in Judah', *TA*, 31 (2004), p. 220

70 B. Sass, *The Alphabet at the Turn of the Millennium: The West Semitic Alphabet ca. 1150–850 BCE; The Antiquity of the Arabian, Greek and Phrygian Alphabets* (TAOP, 4), Tel-Aviv 2005, pp. 87–88

71 נאמן, מקורות (לעיל, הערה 4); הנ"ל, מציאות (לעיל, הערה 4); ראו גם: איסר (לעיל, הערה 24).

המקדש הפלשתי בתל צפית, סוף תקופת הברזל א וראשית תקופת הברזל ב
 (באדיבות פרופ' אהרן מאיר, משלחת החפירות לתל צפית)

לסיכום, ממלכת גת שלטה לאורך רוב תקופת הברזל ב על הטריטוריה שבין נחל שורק לנחל שקמה, מעמקי התלם במזרח עד חוף הים במערב. ממלכה זו שגשגה תקופה ארוכה, עד שחרכה במחצית השנייה של המאה התשיעית לפסה"נ, כפי שאפשר ללמוד משכבות חורבן שנחשפו בתל צפית, במרכז המשני בתל זית ואפילו בכפרים כמו תל חרסים ותל גודד.⁷² נאמן ומאיר ייחסו את חורבנה של ממלכת גת למסע מלחמה של חזאל מלך דמשק שתואר בהערה כרוניסטית בספר מלכים (מלכים ב יב, יח),⁷³ וחיזוק להנחה זו נמצא בבדיקות פחמן 14 שתיארכו את חורבן שכבה 3 בתל צפית לשנים 820-840 לפסה"נ.⁷⁴

יש להדגיש שחורבנה של ממלכת גת לא היה אירוע יחידאי, כי אם חלק ממכלול רחב של אירועים שפקדו את הלוונט במחצית השנייה של המאה התשיעית לפסה"נ, ושנבעו רובם ככולם מצמיחתה של ממלכת דמשק ומעלייתה לפסגת ההייררכייה האזורית. חזאל מלך דמשק הוביל מדיניות התפשטות נרחבת, וזו הביאה לא רק לחורבנה של גת אלא לחורבן כמעט מוחלט של ממלכת ישראל, להפסקת

72 לחורבן תל צפית ראו: מאיר, הרקע ההיסטורי (לעיל, הערה 5); לתל זית: טאפי (לעיל, הערה 29), עמ' 2082; וראו גם: פינקלשטיין, זאס ווינגר-אביץ (לעיל, הערה 6), עמ' 5; לתל חרסים: גבעון (לעיל, הערה 60); לתל גודד: גיבסון (לעיל, הערה 60).

73 נאמן, מקורות (לעיל, הערה 4); הנ"ל, מציאות (לעיל, הערה 4); מאיר, הרקע ההיסטורי (לעיל, הערה 5).

74 פינקלשטיין ופיאזצקי (לעיל, הערה 23), עמ' 78; I. Finkelstein & E. Piasezky, 'Radiocarbon-Dated Destruction Layers: A Skeleton for Iron Age Chronology in the Levant', *OJA*, 28 (2009), p. 265

הפקת הנחושת באזור הערבה, להאצת הקשרים בין הלוונט לקפריסין ולתחילתה של הקולוניאליזציה הפניקית בחופי הים התיכון.⁷⁵

שלב רביעי: השתלטות ממלכת יהודה על השפלה

ממלכת יהודה הקימה את מרכזי המנהל שלה בשפלה בתקופת הברזל ב (880-780 לפסה"ס): בצפון השפלה הוקמה בית-שמש (שכבה 3), ובדרומה הוקמה לכיש (שכבה IV).⁷⁶ מרכזים אלה היו מרוחקים מירושלים ויש לראותם לאור דגם ממלכת הרשת. לפי דגם זה השלטון שישב בחבל ההר הקים מרכזי שלטון באתריהן של ערי ממלכה חרות, ושלוחות אלה של השלטון המרכזי הפכו בהדרגה ללב של מערך יישובי, וכך שילבו את האזורים הללו בממלכה.⁷⁷

בהתחשב בעצמתה של ממלכת גת ובשלטונה על השפלה כולה עד חורבנה במחצית השנייה של המאה התשיעית לפסה"ס, קשה לקבל את השחזור שעל פיו יהודה הקימה את מרכזי שלטונה באותה התקופה, ונראה שבית-שמש ולכיש הוקמו לאחר חורבנה של גת. תמונה דומה מצטיירת בצפון הארץ – בעוד שממלכת ישראל נאבקה בחזאל והוכתה שוק על ירך, ערי הממלכה הפניקיות נכנעו לדמשק ושגשו. גם ממלכת מואב ניצלה את חולשתה של ממלכת ישראל וכבשה את ארץ המישור שמצפון לנחל ארנון.⁷⁸ וכך היה בדרום – ממלכת גת נלחמה בחזאל והוא החריבה, ואילו ממלכת יהודה העלתה לו מס (מלכים ב יב, יט) ופרחה. בנסיבות אלה יכלה יהודה לרדת לראשונה מההר אל השפלה, ובחסות ארמית ניצלה את הריק השלטוני במרחב והקימה את מרכזי השלטון שלה. מרכזים אלה סימנו את תחילתו של שלטון יהודה על השפלה, את שגשוגו של חבל הארץ ואת הפיכתו לאזור הפורה והחשוב בממלכה, עד הזעזוע הבא – מסע סנחריב, בשלהי המאה השמינית לפסה"ס, שהביא לשינוי נוסף במערך היישובי של האזור כולו.⁷⁹

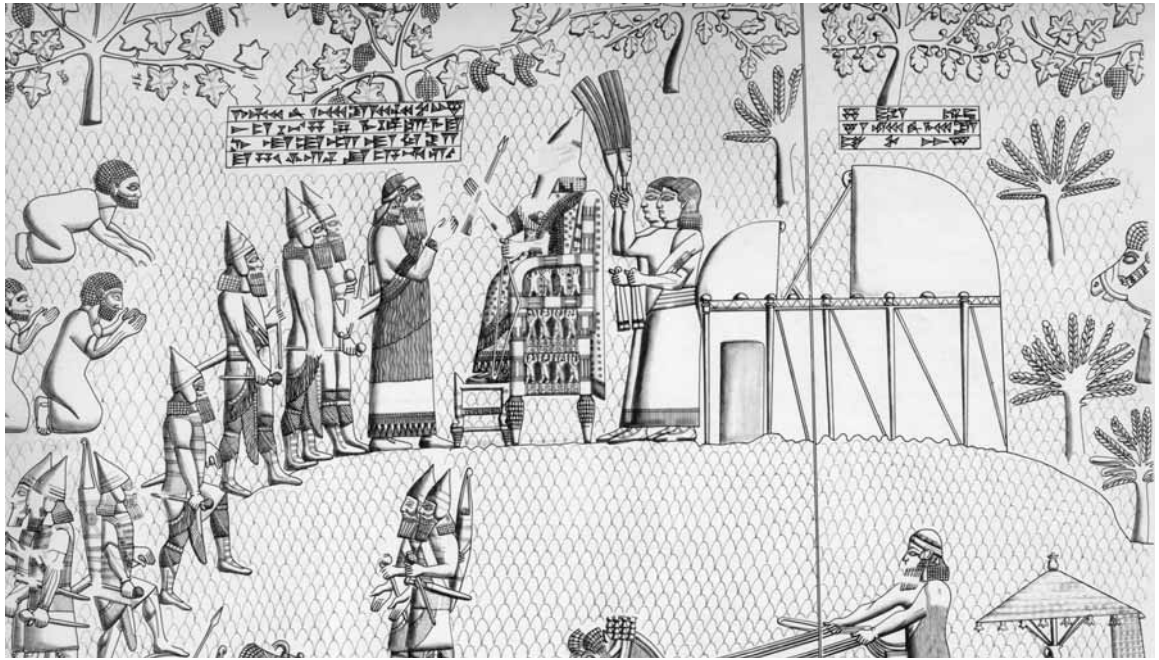
75 לממלכת ישראל ראו: נ' נאמן, 'הכתובת הארמית מתל דן בהארה היסטורית', ארץ-ישראל, כו (תשנ"ט), עמ' 112-118; N. Na'aman, 'Historical and Literary Notes on the Excavation of Tel Jezreel', *TA*, 24 (1997), pp. 122-128. להפקת הנחושת בערבה, חידוש הקשרים עם קפריסין והקולוניאליזציה הפניקית ראו: פנטלקין ופינקלשטיין (לעיל), הערה 6, עמ' 31-32; A. Fantalkin, 'Identity in the Making: Greeks in the Eastern Mediterranean during the Iron Age', A. Villing & U. Schlutzauer (eds.), *Naukratis: Greek Diversity in Egypt: Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean: Proceedings of the 28th British Museum Classical Colloquium* (BMRP, 162), London 2006, pp. 199-208.

76 לתיארוך שכבה 3 בבית-שמש ראו: בנימוביץ ולדרמן (לעיל, הערה 1), עמ' 418-420; Sh. Bunimovitz & Z. Lederman, 'The Iron Age Fortifications of Tel Beth-Shemesh: A 1990-2000 Perspective', *IEJ*, 51 (2001), pp. 121-147; I. Finkelstein, 'Chronology Rejoinders', *PEQ*, 132 (2002), pp. 121-122. לתיארוך שכבה IV בלכיש ראו: אוסישקין (לעיל, הערה 3).

77 M. Liverani, 'The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area: A New Paradigm', *SAAB*, 2 (1988), pp. 81-98; H. Kühne, 'The Assyrian in the Middle Euphrates and the Habur', M. Liverani (ed.), *Neo-Assyrian Geography* (QGS, 5), Rome 1995, pp. 69-79; לממלכת ישראל ראו: נאמן (לעיל, הערה 6), עמ' 404.

78 למרד מישע ראו: N. Na'aman, 'Royal Inscription versus Prophetic Story: Mesha's Rebellion according to Biblical and Moabite Historiography', L.L. Grabbe (ed.), *Ahab Agonistes: the Rise and Fall of the Omri Dynasty*, London 2007, pp. 145-183.

79 ראו גם: פנטלקין ופינקלשטיין (לעיל, הערה 6).

סיכום

הצגתי במאמר זה שחזור היסטורי חלופי למקובל כיום במחקר. לפי שחזור זה, לאחר התמוטטות מערך ערי הממלכה של תקופת הברונזה המאוחרת הוקמה בשפלה ישות מרכזית וחזקה שמרכזה היה בעיר עקרון, ושתחום שלטונה היה מהירקון בצפון עד נחל שקמה בדרום. לאחר חורבנה של עקרון עלתה גת לגדולה, ושלטונה נמשך עד חורבנה בידי חזאל מלך דמשק, במחצית השנייה של המאה התשיעית לפסה"נ. בכל אותה תקופה ארוכה, מהמאה השתים-עשרה עד המאה התשיעית לפסה"נ, הייתה השפלה לבה של ישות מאוחדת ודומיננטית, שלא נשלטה בידי אחרים כי אם שלטה על אזורים אחרים.

ייחודה ואחדותה של השפלה הפלשתית נשמרו כל עוד עמדו עקרון ואחריה גת על תלן. רק עם חורבנה של גת השתנו התנאים הגאוגרפיים במרחב. בשלהי המאה התשיעית לפסה"נ החלה יהודה להתפשט מערבה, אל נחלותיה של שכנתה החזקה החרבה, ובשיא התפשטותה הקימה מרכזי מנהל בבית-שמש ובלכיש. בשטח שבין שתי ערים אלו להר יהודה הוקמו בשנים הבאות יישובים רבים, ערים, עיירות וכפרים, והשפלה הייתה לחבל הארץ החשוב ביותר לממלכת יהודה עד שלהי המאה השמינית לפסה"נ.

שלל העיר לכיש
מוצג לפני סנחריב
בידי חייליו, קטע
מתבליטי לכיש
(ציור: יהודית דקל,
באדיבות פרופ' דוד
אויסישקין)